

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РАННІМ ДИТЯЧИМ
АУТИЗМОМ»**

Виконала:
здобувач вищої освіти групи SoL4-M22z
спеціальності 016 Спеціальна освіта за
освітньою програмою
Спеціальна освіта (Логопедія).
Спеціалізація: 016.01 Логопедія
Рошко Олеся Михайлівна

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент
Федоренко Ігор Васильович

Рецензент:
доктор психологічних наук, професор
Руденко Лілія Миколаївна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РАННІМ ДИТЯЧИМ АУТИЗМОМ	7
1.1. Поняття «комунікативні здібності» в спеціальній літературі.....	7
1.2. Особливості розвитку комунікативних здібностей у нормотиповому онтогенезі дітей старшого дошкільного віку	11
1.3. Клініко-психолого-педагогічна характеристика дітей старшого дошкільного віку з раннім дитячим аутизмом	17
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РАННІМ ДИТЯЧИМ АУТИЗМОМ.....	27
2.1.Методика діагностики комунікативних здібностей у дітей старшого дошкільного віку з раннім дитячим аутизмом	27
2.2. Критерії оцінювання та загальні рівні виконання завдань методики.....	34
2.3. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.....	36
Висновки до другого розділу.....	43
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РАННІМ ДИТЯЧИМ АУТИЗМОМ.....	44
3.1. Обґрунтування методики розвитку комунікативних здібностей у дітей старшого дошкільного віку з раннім дитячим аутизмом	44
3.2. Зміст методики розвитку комунікативних здібностей у дітей старшого дошкільного віку з раннім дитячим аутизмом.....	51
3.3. Аналіз результатів формувального експерименту.....	64
Висновки до третього розділу.....	77
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Однією з найсерйозніших проблем у системі сучасної освіти є ранній дитячий аутизм. Поняття «синдром раннього дитячого аутизму» (далі РДА) ввів американець Лео Каннер, один із найвпливовіших американських психіатрів ХХ століття. «Батько» дитячої психіатрії в США у 1943 році він опублікував роботу «Autistic Disturbances of Affective Contact» («Аутистичне порушення афективного контакту»), у якій описав 11 дітей зі збереженим інтелектом, але серйозними порушеннями в соціальній взаємодії. Він назвав їх стан «синдромом раннього дитячого аутизму», який згодом в його честь отримав назву «синдром Каннера». Опис синдрому на довгі роки визначив вектор розвитку досліджень розладів аутистичного спектру.

Аутизм – (грец.«autos» – «сам»; аутизм – «занурення в себе»; рідше – «синдром Каннера») – розлад розвитку нервової системи, що характеризується порушенням соціальної взаємодії, вербальної й невербальної комунікації, і повторюваною поведінкою, існують складнощі у взаємодії із зовнішнім світом, з цього приводу виникають порушення в соціалізації [14]. Людина з аутизмом зазвичай уникає спілкування, будь-яке порушення повсякденного розпорядку й стереотипів виявляється трагедією; проте інтелект у таких людей не завжди знижений, часто виявляються так звані «острівці знань» – області, у яких здібності хворого досягають нормального або навіть геніального рівня. Аутизм може бути як вторинним симптомом шизофренії, так і самостійною нозологічною одиницею. В останньому випадку він виникає в перші роки життя і називається «раннім дитячим аутизмом» (РДА).

Вивчення комунікації людини та її комунікативних здібностей проводилося в різних галузях психології. На теоретичному рівні розглядалися структурні компоненти, їх взаємозв'язок з іншими аспектами особистості (О.О. Бодальов, Г.С. Васильєв, О.О. Леонт'єв, О. М. Леонт'єв та ін.).

У педагогічній психології проводилися теоретико-практичні дослідження, присвячені особливостям спілкування дітей різного віку (С.М. Дмитрієва, Н.В. Ключова, та ін.).

Проблема аутизму вивчалась і висвітлювалася в науковій, медичній, психологічній і педагогічній літературі протягом багатьох століть. В основному це були зарубіжні дослідження (Г. Аспергер, Л. Бендер, М. Брістоль, С. Харріс, Б. Хермелін, Л. Каннер та ін.). Наукова розробка проблеми аутизму в пострадянському просторі, насамперед, пов'язана з іменами видатних психіатрів, психологів та педагогів-дефектологів. Важливо зазначити, що в останнє десятиріччя в Україні спостерігається зацікавленість цією проблемою як науковцями, так і практиками (Н.В. Базима, Т.В. Волосовець, Т.Д. Ілляшенко, Т.О. Куценко, І.П. Логвінова, Ю.В. Товкес, І.В. Мартиненко, Ю.В. Рибак, В.В.Тарасун, М.К.Шеремет, С.Ю. Конопляста, К.О. Островська, М.В.Рождественська, Г.М. Хворова, М.Б. Химко, Д.І. Шульженко та ін.).

В основі адаптації дитини до вимог соціуму і мікроколективу освітнього закладу є комунікація та її базові складові – комунікативні здібності. Практично всі дослідники феномену РДА (М.М. Ліблінг, U. Frith, L. Wing та ін.) підкреслюють, що одним з головних порушень, який перешкоджає успішному розвитку, адаптації та соціалізації дитини, є недостатній розвиток комунікативних здібностей. В основі досліджень Б. Беттельгейм та інших науковців – відсутність потреби і здатності до спілкування, які проявляються у вигляді ухилення від контакту, відставанні або відсутності розмовного мовлення, нездатності зав'язати або підтримати розмову, відсутність діалогових форм взаємодії, нерозуміння своїх і чужих переживань, дисгармонійність когнітивного розвитку й інші специфічні особливості [9].

У сучасному світі існує безліч наукових видань, у яких висвітлені особистісні особливості, у тому числі й комунікативні здібності у дітей старшого дошкільного віку з РДА. Однак, залишається нерозкритим питання створення методики, яка могла б вивчати комунікативні здібності швидко і максимально надійно. Проблема розвитку комунікативних здібностей у дітей старшого

дошкільного віку з раннім дитячим аутизмом і сьогодні залишається важливою та актуальною. Це обумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета дослідження: розробити й апробувати методику розвитку комунікативних здібностей у дітей старшого дошкільного віку з раннім дитячим аутизмом.

Завдання:

1. Проаналізувати теоретико-методологічні аспекти проблеми розвитку комунікативних здібностей у дітей старшого дошкільного віку з РДА.
2. Емпірично дослідити особливості розвитку комунікативних здібностей у дітей старшого дошкільного віку з раннім дитячим аутизмом.
3. Розробити та апробувати методику розвитку комунікативних здібностей у дітей старшого дошкільного віку з раннім дитячим аутизмом та здійснити оцінку її ефективності.

Об'єкт дослідження: комунікативні здібності у дітей старшого дошкільного віку з раннім дитячим аутизмом.

Предмет дослідження: методика розвитку комунікативних здібностей у дітей старшого дошкільного віку з раннім дитячим аутизмом.

Методи дослідження:

1) теоретичні: аналіз науково-методичної, психологічної, педагогічної, психолінгвістичної літератури для порівняння, зіставлення, узагальнення одержаної інформації з метою визначення основних ідей і понять з проблеми розвитку комунікативних здібностей у дітей старшого дошкільного віку з раннім дитячим аутизмом;

2) емпіричні: вивчення анамнестичних даних, діагностичні (анкетування, бесіди, застосування діагностичних проб у процесі обстеження дітей з порушеннями комунікативних здібностей з раннім дитячим аутизмом); обсерваційні (пряме, побічне, включене спостереження, безпосереднє й опосередковане); експериментальні (педагогічний експеримент);

3) статистичні: кількісний та якісний аналіз даних з використанням методів математичної статистики (статистична обробка результатів та їхнє графічне

відображення).

У дослідженні брали участь 9 дітей з РДА віком від 5 до 6 років.

Практичне значення одержаних результатів полягає у:

- розробці психолого-педагогічних умов поетапного формування невербальних засобів спілкування, які можуть використовуватися у процесі корекційно-розвивального навчання дітей із РДА старшого дошкільного віку психологами, педагогами спеціальних дошкільних закладів, навчально-виховних і реабілітаційних центрів;

- визначенні особливостей комунікативної діяльності дошкільників із РДА, що можуть використовуватись при диференційній діагностиці комунікативного розвитку дітей із РДА;

- можливості використання матеріалів та результатів дослідження при створенні навчально-методичних матеріалів для студентів, вихователів, корекційних педагогів, психологів спеціальних дошкільних закладів та дошкільних закладів з інклюзивним навчанням.

Структура роботи: складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (70 найменувань), 9 додатків. Основний зміст роботи викладений на 78 сторінках. Повний обсяг роботи складає 118 сторінок.

ВИСНОВКИ

Результати експериментального вивчення і робота по запропонованих напрямках розвитку комунікативних здібностей дошкільнят з РДА дозволили сформулювати наступні висновки:

1. Комунікативні здібності є похідними від структури загальних здібностей і структурно включають в себе основні та додаткові компоненти.

2. Теоретичні джерела при широкому і глибокому описі феномена РДА і особливостей розвитку комунікативної діяльності дошкільників з нормальним ходом онтогенезу, містять вкрай мало відомостей про підходи до діагностики і зміст роботи, що сприяє розвитку комунікативних здібностей дошкільнят з РДА.

3. Проведене дослідження дозволило виявити особливості комунікативно-афективної і когнітивної сфер особистості зазначеної категорії дітей. Кількісний та якісний аналіз результатів констатуючого експерименту показав, що у всіх дошкільнят з РАС є комунікативні здібності, при цьому відзначається різний рівень їх розвитку, а також різне оволодіння когнітивної діяльністю.

4. В ході констатувального експерименту, на підставі співвідношення когнітивного та комунікативно-афективного розвитку в обстеженій вибірці випробовуваних були виділені три групи, що дозволило в подальшому визначити напрямки корекційної психологічної роботи.

5. На етапі формувального експерименту були визначені і апробовані напрямки і зміст роботи, що сприяє розвитку комунікативних здібностей дошкільнят з РАС.

6. На контрольному етапі експерименту були проведені аналіз і оцінка динаміки розвитку комунікативних здібностей, що дозволило підтвердити ефективність запропонованих напрямків роботи, відзначити позитивну динаміку в розвитку комунікативних здібностей дошкільнят з РАС і, на підставі отриманих даних, сформулювати методичні рекомендації по роботі з вказаною категорією дітей, що сприяють розвитку їх комунікативних здібностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алвин Д. Музыкальная терапия для детей с аутизмом. Джульетта Алвин, Эриел Уорик; под ред. Э. Уорик; пер. с англ. Ю. В. Князькиной. М. Теревинф, 2004. 208 с.
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды. в 2 т. Т. 1. М.: Педагогика, 1980. 232 с.
3. Бабайкіна Н. Г. Засвоєння навчальної програми учнями з порушенням спектра аутизму. Монографія. Запоріжжя: ЗНУ, 2010. 340 с.
4. Базима Н. В. Формування мовленнєвої активності у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.13. К., 2014. 21 с.
5. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні / [наук. ред. О. Л. Кононко]. К.: Редакція журналу "Дошкільне виховання". 1999. 70 с.
6. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. К. Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
7. Беттельхейм Б. «Порожня фортеця. Дитячий аутизм і народження Я». М. Академічний проект. Традиція, 2004. 784 с.
8. Беленька Г.І. На шляху до подолання раннього дитячого аутизму. *Кроки до компетентності та інтеграції у суспільство: наук.-метод. зб.* К. : Контекст, 2000. С. 255–259.
9. Бобак О. Б. Соціалізація особистості в дошкільному віці, як предмет науково-педагогічного вивчення. *Міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич: Посвіт, 2013. Вип. 4. 178-184 с.
10. Богдашина О. А. Аутизм: определение и диагностика. Донецк: ООО «Лебедь», 1999. 166 с.
11. Бодалев А. А. Б 75 Личность и общение. М. Международная педагогическая академия, 1995. 328 с.

12. Брюер Р. Люди с аутизмом могут понимать чужие эмоции и сопереживать. Р. Брюер, Дж. Мерфи. Благотворительный фонд содействия решению проблем аутизма «Выход». URL: <http://outfund.ru/lyudi-s-autizmom-mogut-ponimat-chuzhie-emocii-isoperezhivat/>.

13. Вашека Т.В. Психологія спілкування: навч.-метод. комплекс. К.: Книжкове вид-во НАУ, 2006. 184 с.

14. Виготський Л. С. Мислення і мова. М.: Лабіринт, 2011. 352 с.

15. Виготський Л. С. Основы дефектологии. СПб. Лань, 2003. 656 с.

16. Волосовець Т. В. Формування комунікативних навичок у дітей з дитячим аутизмом. Логопедія. 2005. № 1. С. 70-74.

17. Дитяча психоневрологія / [Булахова Л.О., Саган О.М., Зінченко С. М. та ін.]; за ред. Л. О. Булахової. К.: Здоров'я, 2001. 496 с.

18. Доленко О.В. Аутизм в дошкільному детстві. Откровенний розговор (в допомогу родителям). Запоріжжє: ООО «Типографія «Печатний мир», 2009. 140 с.

19. Дружинська О.В. Досвід реабілітаційної роботи з дітьми, хворими на аутизм. Архів психіатрії. 2002.

20. Жинкин Н.И. Механизмы речи. М. Издательство Академии педагогических наук, 1958.

21. Інформаційний ресурс-центр з питань раннього дитячого аутизму. Методики подолання соціальних проблем. URL: http://www.autismspectrum.org.ua/index.php/social_problems_uk.html/

22. Калмикова Л.О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти: навчальний посібник для студ. ВНЗ. К.: НМЦВО, 2003. 300 с.

23. Класифікація психічних і поведінкових розладів: клінічний опис і вказівки по діагностиці. [2-е вид.]. К. : Сфера, 2005. 308 с.

24. Кобильченко В.В. Особливості соціальної адаптації дітей з порушеннями психофізичного розвитку у ранньому віці. *Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання: зб. наук. праць: вип. 5.* / за ред. Колупасової А.А. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. С. 27-36.

25. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). К.: Стилос, 2000. 336 с.
26. Конопляста С. Ю., Сак Т. В., Шеремет М. К. Логопсихологія. Навч. посібник. К.: Знання, 2010. 293 с.
27. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості [під редакцією Л. М. Проколієнко; упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура]. К: Радянська школа, 1989. 608 с.
28. Крутій К.Л. Методика проведення індивідуальних занять з мовленнєво-пасивними дітьми дошкільного віку. Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС. ЛТД», 2003. 320 с.
29. Куценко Т. Системи допоміжної альтернативної комунікації для дітей з аутизмом. *Дефектологія*. 2011. № 2. С. 41-44.
30. Леонтьев А.А. Общение как объект психологического исследования. *Методологические проблемы социальной психологии*. Отв. ред. Е. В. Шорохова. М. Наука, 1975. 295 с.
31. Логвінова І. П. До проблем формування невербальних засобів комунікативної діяльності дітей з розладами спектру аутизму. *Журнал «Логопедія»* № 2. 2012. С. 40-44.
32. Логвінова І. П. Особливості формування невербальних засобів комунікативної діяльності у дітей дошкільного віку з розладами спектра аутизму [Текст] : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08 / І. П. Логвінова ; наук. керівник Т. В. Сак; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 267 с.
33. Логвінова І.П. Психологічні особливості використання жестів дошкільниками з розладами спектра аутизму. *Науково-методичний журнал «Імідж сучасного педагога»*. 2012. № 1. С. 61–63.
34. Логвінова І.П. Психологічні особливості невербального компонента у процесі налагодження взаємодії із дітьми з порушеннями спектра аутизму. Матеріали II Міжнар. наук.-практ.конфер. «Новітні медико-психолого-педагогічні технології діагностики, запобігання і подолання мовленнєвих розладів», 1–2 жовт. 2009 [Текст]. Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2009. С. 96–102.

35. Мартиненко І. В. До проблеми порушень комунікації у дітей із тяжкими порушеннями мовлення. І.В. Мартиненко. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. К. НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. № 16. 288-290 с.*

36. Марченко І.С. Педагогічні технології комунікативного розвитку дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність Корекційна освіта. 1-е видання. К.: ДІА, 2019. 148 с.

37. Марценковський І. А. Вимоги до програмно-цільового обслуговування дітей з розладами зі спектра аутизму: методичні рекомендації / І. А. Марценковський, Я. Б. Бікшаєва, О. В. Ткачова. К., 2009. 46 с.

38. Москаленко А.А. Порушення психічного розвитку дітей – ранній дитячий аутизм. *Дефектологія. 1998, № 2. С. 89-92.*

39. Мясичев В.Н. Основные проблемы и современное состояние психологии отношений. *Психологическая наука в СССР. М. Изд-во АПН РСФСР, 1960, т. II, С. 110-125.*

40. Навчально-методичний посібник для батьків дітей з особливими освітніми потребами (Частина II) / [А. А. Колупаєва та ін.]. К.: Імекс-ЛТД, 2013.

41. Обухівська А. Г. Діти з порушеннями психофізичного розвитку: проблеми й освітні потреби. *Психолог дошкілля. Всеукраїнська газета. 2009. № 1. С. 42-47.*

42. Освіта аутистів: від міфу до реальності: навчально-наочний посібник / Укладач Тетяна Скрипник. К.: Гнозис, 2014. 26 с.

43. Островська К.О. Аутизм: проблеми психологічної допомоги Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 110 с.

44. Островська К.О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом. Монографія. Львів: Тріада плюс, 2012. 520 с.

45. Островська К.О. Терапія і навчання аутичних дітей. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. Збірник наукових праць. №1 (3). К. Університет «Україна». 2004. С.528–534.*

46. Островська К. О. Особливості інтелекту дітей з спектром аутистичних порушень. *Збірник наукових праць інституту психології імені Г. С. Костюка НАПНУ*. Том XIV, ч. 6, 2012. С. 350-357.

47. Островська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом: монографія. Львів: «Тріада плюс», 2012. 520 с.

48. Островська К.О., Химко М.Б. Проблеми психологічної діагностики аутичних дітей. Методичні рекомендації для проведення практичних занять з курсу «Дитячий аутизм: проблеми психологічної допомоги», Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 38 с.

49. Пахомова Н.Г. Спеціальна психологія. навч. посіб. для студентів спец. 6.010105 «Корекційна освіта». Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. Полтава: АСМІ, 2015. 359 с.

50. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини: Монографія. ТОВ «Нора-прінт», 2002. 309 с.

51. Ранній дитячий аутизм: Навчально-методичний посібник. Видання друге: перероблене і доповнене / А. П. Чуприков, М. І. Винник, Я. Т. Багрій. Івано-Франківськ: Видавництво Івано-Франківської державної медичної академії. 2005. 48 с.

52. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: Навчально-методичний посібник у 9 книгах / За заг.ред. Колупаєвої А. А. К.: ТОВ ВПЦ Літопис-XX, 2010. 363 с.

53. Рождественська М.В. Ранній дитячий аутизм: навч. посіб. /М.В. Рождественська, С.Ю. Конопляста. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова. 2004. 69 с.

54. Рождественська М. В. Синдром органічного аутизму у дітей із ЗПР. *Дефектологія*. 2002. № 2. С. 88–93.

55. Розлади аутистичного спектра (розлади загального розвитку). Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги та медичної реабілітації [Електронний ресурс] // *Нейронews*. – 2015, No 6 (71). – Режим доступу до ресурсу:

<http://neuronews.com.ua/page/rozladi-autistichnogo-spektra-rozladi-zagalnogo-rozvitku>.

56. Романчук О. Розлади спектру аутизму в запитаннях та відповідях. Львів: Колесо, 2009. 168 с.

57. Савчук Л. О. Змістовий аспект формування комунікативно – мовленнєвих умінь у дітей шестирічного віку. Наук. метод. зб. Інститут спеціальної педагогіки АПН України. К.: Наук. світ. 2005. №6. С. 183-187.

58. Скрипник Т. Психологічна підтримка сім'ї аутичної дитини. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: збірник статей*. 2006. Випуск 14 (17). С. 203-209.

59. Скрипник Т.В. Психолого-педагогічна допомога дітям з аутизмом з урахуванням їхніх особливих освітніх потреб. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*: за заг. ред. Колупасової А. А. К., 2014. Випуск 5. С. 148-157.

60. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму. Монографія К. Фенікс, 2010. 388 с.

61. Супрун Г. В. Діагностичний інструментарій вивчення соціально-психологічної адаптації дошкільників з аутизмом. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: наук.-метод. зб.*: Вип. 9. К.: ТОВ Поліграф плюс, 2015. С. 123–132.

62. Супрун Г.В. Особливості психічної організації дошкільників з аутизмом. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: наук.-метод. зб.*: Вип. 5. Частина 2. К.: Педагогічна думка, 2014. С. 151–156.

63. Тарасун В. В. Етапи формування когнітивних стратегій поведінки у дітей з аутизмом (програмування, контролю, обробки інформації). *Дефектологія*. 2005. № 1. С. 8–15.

64. Тарасун В. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом : навч. посіб. для вищ. навч. Закладів. В. Тарасун, Г. Хворова; за наук. ред. В. Тарасун. К.: Наук. світ, 2004. 103 с. Бібліогр. С. 92-96.

65. Технології психічної інтеграції дітей з аутизмом: У 2-х томах/ за ред. В. Бондаря, В. Засенка, В. Тарасун. Том II. Київ, 2006. 249 с.

66. Ткач Х. Обстеження мовленнєвого розвитку у дітей з аутизмом та тяжкими порушеннями мовлення на основі поведінкового підходу. Практичний посібник. Дрогобич: Коло, 2020. 160 с.

67. Філіпек П. Аутистичні розлади: рекомендації щодо ранньої діагностики. *Медицина світу: науково-практ. журнал оглядових та перекладених статей для широкого кола лікарів*. 2001. Т. 10. Ч. 3. С. 159–163.

68. Чуприков А. П. Розлади спектра аутизму: медична та психолого-педагогічна допомога. Львів. Мс, 2012. 184 с.

69. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: монографія К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 385 с.

70. Atkinson W., Humiston S., Wolf C., Nelson R., eds. *Epidemiology and Prevention of Vaccine-Preventable Diseases*, ed 5. National Immunization Program, Centers for Disease Control and Prevention (CDC), January, 1999, pp. 178–179.